

České národní zájmy

Diskusní úvahy o českých národních zájmech zpracoval kolektiv pracovníků ÚMV pod vedením prof. dr. Jiřího Valenty a dr. Miloslava Hada, CSc. Uveřejňujeme vybrané části z této publikace.

Úvod

Prvního ledna 1993 vznikl v Evropě nový stát – Česká republika. Vznikl za zvláštních okolností. Jeho vytvoření nebylo v programu žádné politické strany, nebylo výsledkem dlouhodobého usilování žádné české politické reprezentace. Byl vytvořen ve velmi krátké době, spořádaně, klidně a v podstatě ústavní cestou. V širším kontextu vývoje v postkomunistickém světě je součástí procesu rozpadu mnohonárodních států jako bývalého Sovětského svazu a Jugoslávie.

Svou rozlohou a počtem obyvatelstva se samostatná Česká republika řadí do druhé desítky evropských států, v níž jsou např. Belgie, Bělorusko, Bulharsko, Maďarsko, Portugalsko, Řecko a další. I když plně zůstává součástí středoevropského prostoru, po oddělení Slovenska se ještě víc přimyká k jeho západní části.

Závažný je mezinárodní kontext vzniku samostatného českého státu, jeho role v regionu a v Evropě. Mezinárodní společenství si klade otázku, zda mohou vytvořením českého státu při prosazování jeho zájmů vzniknout konfliktní situace.

Z tohoto hlediska je diskuse o českých národních zájmech aktuální. Základním vkladem k ní se stala Ústava České republiky, která v preambuli charakterizuje hlavní principy nového českého státu a implicitně vyjadřuje i jeho základní zájmy. Důraz klade na občanský stát, nikoliv stát národní, přičemž připomíná příslušnost občanů k historickým regionům – k Čechám, Moravě a Slezsku. Přihlašuje se k sounáležitosti k rodině evropských a světových demokracií, budovaných na principech právního státu.

V preambuli se praví:

„My, občané České republiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, v čase obnovy samostatného českého státu, věrni všem dobrým tradicím dávné státnosti zemí Koruny české i státnosti československé, odhodláni budovat, chránit a rozvíjet Českou republiku v duchu nedotknutelných hodnot lidské důstojnosti a svobody jako vlast rovnoprávných, svobodných občanů, kteří jsou si vědomi svých povinností vůči druhým a zodpovědnosti vůči celku, jako svobodný a demokratický stát, založený na úctě k lidským právům a na zásadách občanské společnosti, jako součást rodiny evropských a světových demokracií, odhodláni společně střežit a rozvíjet zděděné přírodní a kulturní, hmotné a duchovní bohatství, odhodláni řídit se všemi osvědčenými principy právního státu, prostřednictvím svých svobodně zvolených zástupců přijímáme tuto Ústavu České republiky.“

Na rozdíl od bývalého Československa je Česká republika národnostně v podstatě homogenní. Podle ústavy není koncipována jako „národní“ stát typu předmnichovské ČSR, ale jako stát všech svých občanů – i české většiny i slovenské, polské a německé, respektive romské menšiny.

Zájmy (národní, státní či zájem širších společenství) je pojem v mezinárodních vztazích velmi frekventovaný. Objevuje se v mezinárodně politických dokumentech, v projevech politiků, v odborných statích a analýzách. I když konkrétní náplň tohoto pojmu se může u jednotlivých autorů lišit, v zásadě jde o zájem státu. Ostatně v anglosaském a především v americkém pojetí splývá často národní zájem (national interest) s pojmem státní zájem.

Kategorie „zájmu“ odráží soubor potřeb, které podmiňují existenci toho kterého národa (státu) na konkrétním vývojovém stupni. Formulování národního zájmu musí nezbytně přihlížet k potřebám vlastního státu, ale i k potřebám ostatních států i širšího mezinárodního společenství. Předpokládá odlišení od ostatních a zároveň míru ztotožnění s ostatními. Při formulaci „zájmu“ může být pojetí té či oné školy užitečným metodologickým nástrojem.

Mezi komponenty trvale působící při formulování národního zájmu patří geopolitické postavení státu, jeho velikost, geografická poloha, počet obyvatelstva, stupeň ekonomického rozvoje, závislost na zahraničních trzích, sousedé a vztahy s nimi. Patří mezi ně též historické zkušenosti obyvatelstva a politický systém.

V této diskusi vycházíme ze západního pojetí politického národa, jak byla vysvětlena v publikaci *Máme národní zájmy?*¹ Takto definované národní zájmy zahrnují:

- a) základní neboli existenční zájmy souvisící se sebezáchovou a uhájením bezpečnosti, územní celistvosti a jednoty státu;
- b) zájmy podpůrného charakteru;
- c) demokratické ideály, které spojují národní zájmy se zahraniční politikou.

Národní zájmy jsou společenskou kategorií podléhající neustálému vývoji. Jsou čas od času redefinovány v diskusích, které mají zásadní význam, neboť přispívají k národnímu uvědomění a nezbytnému konsensu.

Užitečné je rozdělení zájmů podle časového horizontu na krátkodobé (jeden až dva roky), střednědobé (dva roky až pět let) a dlouhodobé (pět až deset let), což umožňuje stanovit strategii zahraniční politiky, definovat její cíle a rozvíjet činnosti potřebné k jejich dosažení.

Národní zájmy mají politický, vojenský, hospodářský, kulturní rozměr a zahrnují též elementy dříve nerespektované, zejména ekologii, masovou migraci, ochranu proti mezinárodnímu terorismu, drogám apod.

Diskuse o českých národních zájmech je podmíněna specifickou situací, danou vznikem samostatné České republiky. Česká republika musí především odlišit své zájmy od zájmů zaniklé federace a přihlídnout ke konkrétní situaci, v níž se česká společnost nachází. Samostatný český stát vznikl v počáteční fázi přechodu od totalitního příkazového systému k pluralitní parlamentní demokracii a k tržní ekonomice. Nemá ještě vytvořeny všechny státní instituce předvídané ústavou. Instituce parlamentní demokracie jsou dosud labilní a celá struktura parlamentní demokracie je křehká.

Přechodná období patří v historii států i mezinárodního společenství mezi nejrizikovější. Při formulování zájmů nově vzniklé České republiky nelze tuto skutečnost opomenout, neboť klade zvlášť vysoké nároky především na politickou reprezentaci při řešení aktuálních problémů společnosti.

Při definování českých národních zájmů v oblasti zahraničněpolitické lze navazovat na dodnes inspirativní ideje T. G. Masaryka, který si při vzniku Československa uvědomoval, že jeho zahraniční politika musí být motivována především zájmy národními, nikoliv sentimentem. Podle něho i malý stát musí „nalézt svoji politiku“, s níž obstojí ve světové soutěži.² Podle Masaryka není podstatná „prostřednost“ českého národa, ale poměr obyvatelstva k jeho zemi, za příklad uváděl Švýcarsko. Jako Švýcarsko i české země mohou uplatnit své zájmy využitím „efektivní komunikace“ a nejen politickou, ale hlavně hospodářskou a kulturně civilizační schopností. Velmi aktuálně zní Masarykův výrok, že „dnes se podmaňuje nejen mečem, nýbrž i towarem, a towarem mnohem více“. Češi jako menší národ mohou najít právě v tom prostředky k seberealizaci.

Masaryk vycházel z teze, že nezákladnějším státním zájmem je vytvářet nezávislý stát v těsném spojení se západními demokratickými velmocemi, ale bez izolace našich středovýchodních sousedů. Doporučoval provádět politiku „bdělou a opatrnou“. Tento přístup je pro nový český stát stále aktuální. Naproti tomu jeho národní pojetí dnes vyžaduje korektury, aniž by se ovšem uplatňoval opačný extrém vyúsťující v národní nihilismus.

Rozdělení Československa a vnější podmínky české politiky

Po rozdělení Československa jsou navenek nejzjevnějšími znaky geopolitické situace nového českého státu zvýšení potenciální úlohy německého faktoru v politickém, ekonomickém a kulturním vývoji ČR a geografické a zčásti i geopolitické vzdálenosti od oblastí bývalého SSSR a od podunajské oblasti.

I přes fakt, že rozdělení státu posunulo Českou republiku geopoliticky víc k Západu (konkrétně ovšem do německé sféry), zůstává nový český stát ve své historické poloze součástí Evropy střední či (nezahrnujeme-li do ní Německo) středovýchodní. I když se tradiční ráz této části Evropy („prostor mezi Německem a Ruskem“) výrazně pozměnil, nezměnil se zcela. Jedna tendence v české politice směřuje a bude směřovat k tomu, aby se „Česko“ ze středovýchodní Evropy vyvázalo a stalo se co nejrychleji součástí demokratického Západu, a to hlavně za podpory Německa. Tato tendence by však neměla být pojednávána bez souvislostí, „izolacionisticky“. Geopolitická pozice předurčuje, že se Česká republika svých středovýchodních vazeb vlastním rozhodnutím nemůže zbavit. Velmi záleží na definování jejího hlavního zájmu. Lze jej definovat otázkou, zda je v jejím zájmu sledovat vůči svým sousedům vyváženou politiku. Jestliže tomu tak je, pak ji situace nutí k politice „více azimutů“. Při sledování svého základního cíle – integrovat se se Západem – je možné usilovat o to, aby se integroval celý středoevropský prostor (zahrnující v podstatě staré Rakousko-Uhersko a Polsko), aby se tak navázalo na proces směřující k vytváření jednotného evropského hospodářského prostoru. Tak by se vyhovělo požadavkům, které na Středoevropany klade samotný Západ, jenž o sólové akce jednotlivých států příliš nestojí, neboť jeho vztahy k střední a východní Evropě komplikují.

Navíc tu dnes existuje historicky ojedinělá možnost středoevropské spolupráce, neboť politika států tohoto prostoru, a to nejen států náležejících k tzv. visegrádské skupině, vyjadřuje ochotu jí využít. Tato příležitost zde nemusí být trvale a neměla by proto být promrhána. Oblast společných zájmů je značná a při politické vůli všech zúčastněných může být dále rozšiřována. Všechny státy ve středoevropském prostoru se hlásí k hodnotám demokracie, přetvářejí svou ekonomiku na ekonomiku tržní a přes veškeré rozdíly jsou rozhodnuty co nejdříve se přiblížit a v budoucnu se integrovat s ES a rozvíjet vztahy s rozvinutými zeměmi světa.

Tento komplex, tj. začlenění České republiky k demokratickému Západu, jehož významnou součástí je demokratické Německo, partnerství (nikoliv „lenní“ podřízenost) vůči Německu a kooperace ve středoevropském prostoru, respektive harmonizace těchto tří komponentů, tvoří jádro problémů, před nimiž Česká republika stojí a které bude muset její politika řešit.

Rozdělení Československa s sebou samozřejmě přináší potíže. Některé jsou jen krátkodobé, jiné však středně i dlouhodobé. Vyvažují je a mohou proti nim působit některá pozitiva, která je žádoucí obnažovat a využívat jich.

Přestože pokojné rozdělení Československa bylo mezinárodním společenstvím přijato převážně se shovívavým pochopením, samotný fakt a možné důsledky tohoto rozdělení většina účastníků vnímá jako neočekávaný destabilizační faktor v citlivém regionu střední Evropy. Jeho význam je umocněn bezprostředním sousedstvím s prostorem, kde rozklad vícenárodních států vyvolal hlubokou společenskou krizi, chaos a etnické násilí, jimž Evropa ani svět nejsou s to zatím úspěšně čelit. Také zvyšování počtu středoevropských malých a středních států, jakož i množství z toho plynoucích vazeb vnímá mezinárodní společenství jako zdroj další nejistoty a tím i nestability. Oba nově vzniklé státy – Česká republika a Slovenská republika – stojí mimo stabilní bezpečnostní systémy, v podstatě nemají mezinárodněprávní záruky své bezpečnosti. Obavy vyvolává i značná nepředvídatelnost jejich vzájemných vztahů a nejasnost, do jaké míry jejich zahraniční politika naváže na politiku bývalého Československa, zejména v citlivé středoevropské a východoevropské oblasti.

Fakt, že se ČSFR z vnitřních příčin nepodařilo udržet, vedl zatím k poklesu mezinárodní prestiže Čechů i Slováků. Západní státy se netají tím, že byly zklamány naděje, které do Československa vkládaly. Jsou dokonce vyslovovány názory, že jeho rozdělení nebylo nevyhnutelné, že možnosti k zachování společného státu nebylo dostatečně využito. Československo mělo podle nich po roce 1989 příznivé podmínky i jistou povinnost, aby se stalo ve středoevropském prostoru při rizikovém přechodu od totality k demokracii stabilizujícím prvkem a aby vtisklo transformaci evropské normy – racionální program, demokratické metody, sociální kvality, integrační perspektivy a mezinárodní solidaritu. Tím větší nároky bude mezinárodní společenství klást na oba nástupnické státy a jejich reprezentace při jejich začleňování do evropského prostoru stability a bezpečnosti.

Česká republika se zařazuje do mezinárodního společenství jako stát nový, „mladý“. Bude řazena do stejné kategorie s nástupnickými státy bývalých vícenárodních států, jako jsou republiky postsovětské a postjugoslávské. Její staré historické tradice nehrají v současnosti v mezinárodním kontextu příliš významnou roli. Mnohem větší závažnost má idea moderní státnosti, která souzní s evropským kulturním a politickým demokratickým vývojem. Česká politika se v tomto ohledu může opírat o historický odkaz československé státnosti, především o odkaz masarykovské ČSR, jenž je stále oceňován značnou částí světové politiky, publicistiky a vědy. Na druhé straně však musí být česká politika připravena i na opačné soudy; rozpad Československa může posloužit k podepření argumentace těch, kteří od počátku dokazovali (a i dnes se o to pokoušejí), že československá státní idea byla historicky chybná.

Pozitivem – jakými „šťěstím v neštěstí“ – je, že rozdělení Československa proběhlo v podstatě klidnou cestou a je kultivovaným protikladem cesty jugoslávské. Českým zájmem je, aby tomu tak bylo i nadále, aby se nepotrhlala smluvní síť vytvořená v závěru roku 1992 mezi Českou republikou a Slovenskou republikou, která je mezinárodně velmi oceňována, ale aby se – s výhledem na integrační tendence Evropy – spíše zpevňovala. Je to nejen v zájmu upevňování česko-slovenských vztahů, ale i v zájmu pozitivního vývoje vztahů obou států se sousedy, s Evropou a se světem.

Česká zahraniční politika, která je především povolána definovat národní zájem v mezinárodních souvislostech, by měla jeho konsekvence naléhavě stavět před vnitřní politiku jako závažný požadavek a svého druhu i úkol, a to i apelem na vytváření odpovídajícího klimatu v českém politickém veřejném mínění. Zkušenost z etapy dělení potvrzuje, že takový postup je na Slovensku i ve světě vnímán pozitivně, což upevňuje autoritu České republiky. Podaří-li se udržet přátelské česko-slovenské vztahy i po rozdělení, může se z krátkodobého pozitiva, tj. z ústavně řízeného rozdělovacího procesu, vyvinout i pozitivum dlouhodobé, které by mohlo svým způsobem přispět k spořádanému průběhu případných dalších národně emancipačních procesů, k nimž se v některých případech ve světě schyluje.

Český stát vzniká v obtížném období ekonomické transformace. Společnost stojí před rozhodující fází privatizace a vytvářením nové struktury ekonomiky, která, jak naznačil začátek roku 1993, nepochybně bude provázena novými potížemi, velmi pravděpodobně sérií bankrotů velkých průmyslových a zemědělských podniků, dalším prohloubením sociální diferenciace, růstem nezaměstnanosti a sociálního napětí. Navíc se bude muset vypořádat s důsledky rozdělení společného československého státu.

Tváří v tvář této situaci a potížím, které z ní vyplynou, bude tím víc, a to i z hlediska úspěšnosti zahraniční politiky, záležet na tom, aby vnitřní politika dokázala společnost získat pro překonání těžkostí, jakož i pro včasnou nápravu nezbytných chyb a podnitit ji k výkonu podle osvědčené rady, že pomoci si musíme především sami. K úspěšnému prosazování svých národních zájmů ve světě je nezbytné, aby český stát vytvořil potřebné domácí podmínky, především žádoucí vnitřní soudržnost, schopnost společnosti mobilizovat své lidské a materiální zdroje s cílem dosáhnout výsledku, který převyšuje prostý souhrn výchozích zdrojů.

Tento požadavek, do nějž samozřejmě patří i sféra výkonů kulturních, musí zahraniční politika vůči politice vnitřní naléhavě vznést jako předpoklad své úspěšnosti, a naopak: domov má právo žádat na zahraniční politice, aby zájmy národa a státu uměla prosazovat a byla přitom dovedná. Pouze z této vzájemné korelace může vzejít úspěch.

Vnější vztahy a české zájmy

Každý stát, zvlášť stát nově vznikající, stojí před otázkou, jak definovat vlastní zájmy ve vztahu k ostatním státům. Reálné definování vlastních zájmů předpokládá znalosti zájmů ostatních států, vyhledávání oblastí, kde se zájmy shodují, jakož i oblastí, kde se rozcházejí, či dokonce kolidují.

Zahraněčí politika je konkrétním vyjádřením zájmů státu při respektování poměrů existujících v mezinárodním společenství. Zahraněčí politický program vytváří obecný rámec sloužící ke konceptualizaci a k systematizaci dílčích aktivit a k artikulaci záměrů v konkrétním časovém horizontu.

Zahraněčí politický program může být prezentován různě, např. jako hlavní směry zahraniční politiky, nebo pilíře zahraniční politiky. To umožňuje spojit v organický celek jak bilaterální, tak i multilaterální aktivity v souladu s filozofickým přístupem k zahraniční politice, zdůrazňujícím hodnoty, z nichž daný stát vychází.

Národní zájmy malého státu se realizují jednak v bližším, jednak ve vzdálenějším perimetru formou bilaterálních a multilaterálních vztahů. Propojení obou perimetrů umožňují multilaterální struktury regionálního a globálního charakteru.

Bilaterální politika je základem politické aktivity každé země. V současné době je však stále méně schopna plně zajistit potřeby státu. Je to dáno růstem vzájemné závislosti států, naléhavostí problémů vyžadujících multilaterální přístupy. Po rozpadu sovětského mocenského bloku hraje významnou roli tendence k sblížování států a lidí na základě společných hodnot pluralitní demokracie a tržního hospodářství, jakož i potřeba společně čelit zvýšenému počtu rizik a podílet se na řešení globálních i regionálních problémů přesahujících síly jednoho státu.

V současné době ani existující multilaterální struktury dostatečně neřeší problémy, které se objevily v souvislosti s přelomovou fází vývoje mezinárodního společenství. Nejistoty a nepředvídatelnost vývoje, jakož i rychlost změn, kterým se nestačí přizpůsobit, negativně ovlivňují jejich akceschopnost. Systém mezinárodních organizací, podobně jako tomu bylo po první a druhé světové válce, vyžaduje, aby byl přizpůsoben nové povaze problémů. Jde zejména o otázky spojené s transformací postkomunistických států, s globálními i regionálními riziky, jejichž četnost i váha vzrostly.

Mezinárodní organizace se adaptují na novou situaci; některé se transformují nebo přeskupují či spojují, některé nově vznikají, jiné zanikají. Vytvářejí se též mezinárodní organizace *sui generis*, které nemají charakter tradičních mezinárodních organizací. Představují spíš volná seskupení, schopná pružné adaptace podle vývoje vzájemných vztahů zúčastněných stran. Mají spíš charakter procesu než instituce. Jde o přechodnou formu, která vyústí buď v pevnější institucionální strukturu, anebo zanikne, nicméně v nynějším období může sehrát užitečnou roli.

Každý nový stát stojí před úkolem určit oblasti svého zájmu ve vnitřním a vnějším perimetru a relaci mezi aktivitami v bilaterálních a multilaterálních vztazích. S tím je spojena i míra odlišení zájmů a následně i politiky od bývalého společného státu. Bilaterální a multilaterální vztahy jsou vzájemně propojeny a doplňují se. Dobré bilaterální vztahy, a to zejména k sousedům, jsou předpokladem pro zapojení nového státu do multilaterálních struktur a dobrá pozice v těchto strukturách pak zpětně napomáhá vytvářet vyrovnané bilaterální vztahy.

Výhodou České republiky je to, že v řadě oblastí může navázat na kurs, který po roce 1989 s úspěchem uplatňovalo bývalé Československo, a nemusí své vztahy v mezinárodním společenství budovat od samého počátku.

Bilaterální vztahy

Bilaterální vztahy každého státu jsou velmi členité. Jejich úroveň a kvalita předurčuje postavení státu v mezinárodním společenství. Zvláštní pozornost si zaslouží vztahy k sousedům. Patří k primárním životním zájmům každého státu. V plném rozsahu to platí i pro Českou republiku. Zvlášť v počátečních fázích jejich rozvoje je nezbytné vyhledávat prvky společného zájmu, posilovat je a zároveň se vyhýbat krokům, jež možnosti spolupráce zpochybňují. Neznamená to však, že by v otázkách základního zájmu měla být stanoviska nejasná a ambivalentní.

Česká republika vznikla v relativně příznivých poměrech. Nikdo z jejích sousedů nepomýšlí na teritoriální expanzi a neusiluje o změny hranic. Existuje široký rejstřík oblastí společného zájmu, dominuje otevřenost a úsilí o vztahy dobrého sousedství. Zároveň však trvá vzájemné soupeření a latentní obavy různého druhu. Při úvahách o národních zájmech nelze opomíjet ani potenciální napětí a sporné otázky, které mohou ve vztazích se sousedy vzniknout. Předmětem napětí se mohou stát faktory historické, pokusy o využití své dominance jedním ze sousedních států, etnické problémy, nedostačující kooperativnost a vzájemnost při řešení společných problémů, neodůvodněně asymetrie ve vztazích, růst nacionalistických nálad i prohřešky proti politické kultuře. Nezanedbatelnou roli hrají i osobní vztahy mezi politickými představiteli států.

Bilaterální vztahy obsahují též konfliktní potenciál. Je účelné posoudit konkrétní možnosti střetů zájmů i jejich možnou „eskalační škálu“ a vytvářet mechanismy předcházení, tlumení, kontroly a řešení potenciálních sporů a napětí. Aby takovéto mechanismy byly účinné, vyžadují kooperativnost, veřejnou kontrolu a transparentnost – jak ve vztahu k domácí, tak i zahraniční veřejnosti.

Multilaterální vztahy

Vývoj po druhé světové válce směřuje k růstu vzájemné závislosti států při řešení globálních i regionálních problémů. Po skončení studené války se tento proces dále prohloubil. Vynucuje si to vznik nových mezinárodních subjektů i rostoucí počet problémů, které mají nadnárodní charakter a lze je účinně řešit jen na mnohostranné úrovni. Prohloubila se i věčná propojenost rizik a výzev, před nimiž mezinárodní společenství stojí. Úspěšně jim lze čelit pouze společnou dlouhodobou strategií a komplexními přístupy. To vede k celkovému růstu významu multilaterálních institucí ve světové politice. Rozvinula se zároveň tomu odpovídající činnost označovaná za multilaterální diplomacii.

Pro malé a střední státy jsou multilaterální instituce zvlášť důležité, neboť poskytují platformu ke spolupráci a sjednocování jejich úsilí při řešení problémů, které by samy nedokázaly zvládnout. Konceptně promyšlená a profesionálně dovedná a vynalézavá kooperativní činnost v mezinárodních institucích umožňuje těmto státům snižovat omezení daná jejich limitovaným potenciálem. To v plném rozsahu platí i pro Českou republiku.

Při začleňování do mezinárodních organizací má každý stát vlastní škálu preferencí, vycházející z jeho prioritních zájmů v bližším a vzdálenějším perimetru. Nově vzniklý stát musí dbát na to, aby se co nejdříve začlenil do základních univerzálních a regionálních organizací, což mu umožňuje působit v mezinárodním společenství. Z hlediska dlouhodobých zájmů je důležitá orientace na struktury, které českému státu vytvářejí podmínky pro dynamický rozvoj a jsou přínosem pro posílení jeho stability a bezpečnosti.

Ekonomické postavení České republiky

Česká republika se zařazuje do mezinárodního společenství jako relativně rozvinutá průmyslová země. V rámci světové ekonomiky představuje podíl ČR 0,4 % (1989) světového hrubého domácího produktu a ve vztahu k ES 1–1,5 % podílu.

Česká ekonomika se nachází v obtížné transformační fázi. Ekonomická politika se od roku 1991 soustředila na makroekonomický stabilizační program, který se v podstatě dařilo realizovat. Podařilo se udržet nízkou úroveň inflace, stabilitu měny, dosáhnout vyrovnaného rozpočtového hospodaření, nízké úrovně nezaměstnanosti a sociálního míru. Byl v podstatě vytvořen legislativní rámec pro ekonomickou transformaci. Pokročilo se v privatizaci – před dokončením je malá privatizace a první vlna velké privatizace. Na druhé straně však došlo k výraznému poklesu hrubého domácího produktu. Tento pokles se v roce 1992 zmírnil.

Rozhodující změny v mikrosféře nastanou v roce 1993 po skončení první fáze velké privatizace a transformace družstevnictví a vytvoření kapitálového trhu. Restrukturalizace národního hospodářství provázená likvidací řady podniků přinese rizika, která se časově spojí s důsledky rozdělení společné československé ekonomiky. Odluka měn negativně ovlivní plnění některých ekonomických dohod uzavřených mezi Českou republikou a Slovenskou republikou, např. dohodu o celní unii, a vynutí si uzavírání dohod nových.

Ekonomické zájmy státu jsou do značné míry determinovány rolí zahraničního obchodu v jeho ekonomice. Míra závislosti české ekonomiky na zahraničním obchodu je značná, zahraniční obchod se podílí 36 % na hrubém domácím produktu. Proti situaci před rozdělením vzrostla citlivost české ekonomiky na vnější vlivy.

Základním existenčním zájmem českého státu je uskutečnit ekonomickou transformaci, upevnit jeho vnitřní a mezinárodní postavení a vytvořit podmínky pro jeho ekonomický rozvoj a prosperitu.

Bezpečnost českého státu

Zajištění bezpečnosti občanů a státu je rozhodujícím kritériem úspěšnosti vnitřní i zahraniční politiky při prosazování národních zájmů. Předpokladem politického zajištění bezpečnosti státu je stabilita vnitropolitického vývoje, úspěšnost ekonomických reforem, důsledné dodržování demokratických principů, lidských práv a občanských svobod a zachování sociálního míru. Jen stát, který se na mezinárodním jevišti prezentuje nejen vůlí včlenit se do společenství demokratických států, ale především konkrétními činy, může očekávat příznivé přijetí a účinnou podporu ze strany ostatních.

Při zajištění vnější bezpečnosti státu je v současné době na prvním místě mezinárodně politický aspekt a teprve na druhém místě aspekty mocenské, včetně vojenského. Není-li zahraniční politika schopna vytvořit předpoklady pro ochranu bezpečnostních zájmů státu, je likvidace již vzniklého ohrožení krajně obtížná až nemožná. Platí to zejména v případě vojenského ohrožení celistvosti a svrchovanosti státu.

Osamostatněním České republiky se podmínky zajištění její bezpečnosti celkově ztížily. Je to dáno některými novými skutečnostmi. V regionu střední Evropy se vytváří nová situace, charakterizovaná novými geopolitickými poměry a větším množstvím vzájemných vazeb a rizik. Tím se zvýšil potenciál faktorů, které mohou podnítit proces destabilizace v tomto regionu.

Současný stav evropského bezpečnostního prostředí, radikální změny geopolitického obrazu Evropy a stupeň spolupráce mezi evropskými a severoamerickými státy v oblasti kontroly zbrojení a odzbrojení téměř vylučují možnost vojenského přepadení České republiky tradičními formami agrese nebo v důsledku rozpoutání rozsáhlého ozbrojeného konfliktu na kontinentě. Česká republika se však musí vyrovnat s novými bezpečnostními riziky.

Jako nejrozvinutější stát transformující se postkomunistické Evropy se může stát vyhledávaným „vyčkávacím prostorem“ pro uprchlíky z východu a z Balkánu do zemí ES. Přliv emigrantů by se mohl zvýšit již v dohledné době při eskalaci konfliktu na území bývalé Jugoslávie a v důsledku změněné azylové politiky v Německu a v Ra-

kousku. To s sebou nese další rizika, jako je růst kriminality, včetně mezinárodního terorismu, negativní důsledky pro vnitropolitický vývoj v podobě růstu politického extremismu, xenofobie apod.

Bezpečnost v širším slova smyslu může být vystavena dalším rizikům. Zejména zajištění ekonomické bezpečnosti bude vyžadovat mimořádné úsilí a všestrannou obětivost. Podstatně zmenšená základna národní ekonomiky s okleštěnými strukturálními vazbami bude citlivě reagovat na každý negativní impuls ze zahraničí. ČR je nejzranitelnější především v oblasti dodávek strategických surovin, zejména ropy a zemního plynu. Obnovení ekonomického růstu vyžaduje výraznější exportní výkonnost a nové perspektivní trhy.

V podmínkách, v nichž se ČR po osamostatnění nachází, platí teze o prioritě politických prostředků při zajištění vnější bezpečnosti před prostředky vojenskými. To však neznamená, že budování nové Armády České republiky lze politicky, ekonomicky nebo odborně vojensky podcenit. Kromě běžných cílů, které každý stát sleduje výstavbou svých ozbrojených sil, měly by záměry České republiky v této oblasti též demonstrovat její odhodlání přispívat evropskému a světovému společenství k řešení krizových situací.

ČR by měla navázat na angažovanost a na aktivity ČSFR v mezinárodních organizacích s bezpečnostními kompetencemi. Její geografické a demografické parametry by neměly být důvodem k vyklízení pozic nebo k oslabení zájmu o ovlivnění rozvoje těchto organizací.

Mezi politickou a vojenskou stránkou zajištění vnější bezpečnosti je podstatný rozdíl. Zatímco zahraniční politika může pružně reagovat na změny mezinárodní situace, musí být vojenská složka připravována předem, a to se značnými náklady. Musí počítat i s nejnepříznivější variantou vývoje situace. Při politickém plánování je třeba počítat s možností, že dojde k takovým výkyvům mezinárodní situace, které by mohly vést k nutnosti ozbrojené obrany. V Evropě neexistuje stát, který by s podobnou možností nepočítal, a proto se žádná země dosud nevzdala svých ozbrojených sil. V případě nutnosti bude ČR schopna odolávat pouze rovnocennému protivníkovi. Není ubránitelná proti útoku značné převahy sil, vedenému současně z několika směrů. Jde však pouze o teoretický předpoklad, neboť v současnosti ČR nemá konkrétního nepřítele.

Základními východisky pro zajištění vojenské dimenze národních zájmů ČR jsou zahraničněpolitická orientace státu, jeho geostrategická poloha, ekonomické a vědeckotechnické možnosti a demografická situace.

Česká republika se rozdělením ČSFR geopoliticky posunula na západ. Její politická orientace je s tím v souladu. Geostrategická poloha se nezměnila. Z vojenského hlediska je její hlavní předností, že bezprostředně sousedí s nejsilnějším integračním bezpečnostním uskupením. Vzhledem ke své rozloze a k počtu obyvatelstva nemá ČR možnost souvislé obrany celého státního území. Její terén je až na výjimky vhodný pro široce založené pohyblivé operace pozemních sil a letectva.

Omezený ekonomický potenciál neumožňuje českému státu vyrábět všechny potřebné druhy zbraňových systémů. České ozbrojené síly budou do značné míry závislé na dovozu a mezinárodní vědeckotechnické spolupráci. Vědeckotechnická základna pro potřeby ozbrojených sil je značně zúžena a nebude schopna až na výjimky držet krok se světovým vývojem. Mezinárodní spolupráce se v této oblasti jeví jako nevyhnutelná. Ekonomická situace státu sotva umožní dlouhodobě věnovat na obranu víc než 3–4 % HDP.

Úkoly Armády ČR budou spočívat především ve vyjádření vůle k sebeobraně podle příslušných ustanovení Charty OSN a Závěrečného aktu KBSE, v pomoci při přírodních nebo jiných katastrofách či ekonomických nebo sociálních potížích, nezvládnutelných běžnými způsoby a prostředky, a konečně v plnění úloh ve prospěch a v rámci integračních seskupení nebo mezinárodního bezpečnostního systému.

Závěrem

Česká republika je nucena vyrovnávat se s velmi rychlými změnami, k nimž dochází v Evropě i ve světě. Radu událostí nebylo možno předvídat, natož se na ně připravovat. Důsledek změn se kumuluje se složitostí a s nejistotami. Zvyšuje se počet nezávislých zdrojů rozhodování, které se navzájem ovlivňují, což dodává celkové situaci velkou nepředvídatelnost.

Ve střední a východní Evropě se v politických přístupech vyhraňují dva směry. První přístup zdůrazňuje „jednostranné“ kroky vlastní země a méně spoléhá na mnohostranné dohody a kolektivní struktury. Interpretuje národní zájmy s důrazem na potřeby vlastního státu i tam, kde opatření sloužící k tomuto cíli mohou být v rozporu se zájmy jiného státu. Je to příklon k reálné politice v čisté podobě. Nevyhnutelným důsledkem tohoto přístupu je, že sousední státy v tom budou spatřovat oslabení své bezpečnosti a začnou přijímat protiopatření. Jednostranný přístup nevyklučuje možnost multilaterální spolupráce, ale nepřipisuje jí významnější prioritu při zajištění bezpečnosti vlastní země.

Druhý, kooperativní přístup, hledá bezpečnost pro vlastní stát v bezpečnosti všech zemí regionu. Přihlíží k nebezpečí, které plyne z budování konkurenčních spojeneckých svazků, a k rizikům z toho vyplývajícím. Důraz klade na hledání společných zájmů a spolupráci, která není omezena jen na hledání a budování velkých bezpečnostních struktur, ale zahrnuje i méně okázalé, ale často velmi užitečné kroky.

V České republice se tyto přístupy též vyhraňují. Navíc mají další dimenzi, a to určení vztahu ke konceptu československé zahraniční politiky po roce 1989. I zde se vyhraňují dva základní názorové proudy. Jeden doporučuje na československou politiku co nejvíc navazovat a těžit z jejích pozitivních přínosů, plně využívat potenciálu multilaterálních institucí. Druhý klade spíše důraz na základní geopolitické změny, k nimž došlo po rozdělení Československa, a doporučuje z tohoto hlediska kriticky přehodnotit československou zahraniční politiku. Za primární úkol považuje vybudování silného, ekonomicky prosperujícího českého státu, čemuž má zahraniční politika napomáhat, vyhledávat spojení, přednostně rozvíjet bilaterální vztahy při aplikaci realistického pojetí národních zájmů.

Při svých opcích by měla česká politika mít na zřeteli, že zánik bipolarity v mezinárodních vztazích otevřel prostor pro prosazování národních zájmů jednotlivých zemí a poskytl malým a středním státům možnosti pomocí prozíravé zahraniční politiky posílovat své pozice. Předpokladem však je, že správně zhodnotí celkovou situaci i své možnosti a zvolí nejučinnější strategii.

Z tohoto hlediska je diskuse o českých národních zájmech nanejvýš žádoucí, neboť přispěje k osvětlení základních problémů české zahraniční politiky a k preciznějšímu zhodnocení výhod a nevýhod jednotlivých přístupů. Předpokládá účast všech, kdo se k této otázce mohou vyslovit, odhlédnutí od momentálního politického rozložení sil (vláda – opozice – mimoparlamentní síly). Česká republika jako stát vstupující na mezinárodní arénu by měla dosáhnout v zásadních otázkách pojmání národního zájmu nezbytného konsensu, obdobně jako je tomu v demokratických státech. To by vytvořilo dostatečně širokou politickou základnu pro zahraniční politiku českého státu a její kontinuitu.

¹ Valenta, J. a kol.: Máme národní zájmy? ÚMV, Praha 1992.

² T. G. Masaryk svou tezí, že se Češi nesmějí řídit pouze heslem humanity, ale musí se snažit realizovat své zájmy prakticky, předjal pojetí národních zájmů, které rozpracoval americký politolog Arnold Wolfers, zdůrazňující syntézu úzce chápaných národních zájmů a demokratických principů. Podrobněji viz: Valenta, J. a kol.: Máme národní zájmy? ÚMV, Praha 1992.